

विषय-व्याकरण

पेज - 4 (3, 4, 5, 6)

कृत्विगदः इति बोधः ॥ देवदत्तं शतमिति ॥

साधारोधिगुरामित्यत्र महा संज्ञा गुरा साधार्य

Note - पेज फटे हुए हैं।

॥

रूपकफोषोपकारकर्मसंज्ञा
रूपकफोषोपकारकर्मसंज्ञा
रूपकफोषोपकारकर्मसंज्ञा
रूपकफोषोपकारकर्मसंज्ञा

कूलोत्पारः कर्तृनिष्ठः इति बोध्यः ॥ देवदत्तं शतमिति ॥ परस्वनिष्ठत्वनुकूलोत्पदव
सानदेशसंयोगानुकूलव्यापारो मुखैरर्थः शतस्य संयोगेऽन्यपः देवदत्तस्य
स्वत्वनिवृत्तीत्यत्र स्वत्वेऽन्यपः ॥ अजो ग्रासं न पति वहति हरति कर्षति वा
इत्यत्र देशोत्तरव्यापारानुकूलोत्पारः स्वन्धग्रहसापूर्वकवलाल्कार
पूर्वकदेशान्तरकर्षणपूर्वव्यापारो न पति हरति वहति कर्षति नामर्थः
॥ कुरुन्त्यपतीति ॥ शपना नुकूलव्यापारो स्वपैरर्थः ॥ स्थित्यनुकूलव्या
पारज्जास्तेरर्थः ॥ गतिनष्टिः ॥ अणिस्तस्यैरर्थः कर्ता अणिकर्ता ॥ लि
पदेन तदन्तर्गृह्यते ॥ तदन्तर्विन्नं च गत्याद्यर्थकाद्ये च गृह्यते तन्नेरु
पित्वं च षष्ठ्यर्थः तथा चाप्यन्तर्भिन्नोत्तरदेशसंयोगानुकूलोत्पार
ज्ञानानुकूलव्यापारगलबिलाद्यः संयोगानुकूलव्यापारार्थकशब्द
वृत्ति कर्मसंज्ञा नुकूलव्यापारार्थवाचित्वे सति स्ववैहितत्वं तथा च ग
तिबुद्धिकाया नुकूलव्यापारवाचि एव न भिन्नगत्यादिति रूपितकर्तृ
स्यान्यपः संगत्वादि वैहितत्ववत् गत्याद्यर्थकाद्यर्थानुकूलव्यापारवा

निष्कामाभावात्तदेव न कर्म तद्युक्तकारकं तदुल्लस्य कर्म संज्ञायाम् द्वितीय
 तदर्थः स्वच्छिन्नेति जगत्वं तस्य सिद्धावन्वयः ॥ गगनशतदंडयतीति
 ॥ यत्र स्वत्वनिवृत्तिपूर्वकस्वत्वोत्पत्त्यनुकूलः प्राशनरूपो व्यापारो
 दण्डुरर्थः इतरतीपाचिनात्वं ॥ ब्रजमवसृण्विगाभितीति ॥ निर्गम
 नप्रतिबंधात्तेलौ पूर्वकफलाश्रयत्वात् गौः कर्म तद्युक्तकारकं
 जस्तस्याधीकरणत्वेनाविवक्षायां मनेन कर्मत्वं द्वितीयतदर्थः तान्ने
 यत्वं तस्य निर्गमप्रतिबन्धेऽन्यः ॥ वेदमवचिनोतीति ॥ जिज्ञासा
 विषयार्थज्ञानानुकूलः पंथाः इति शब्दप्रयोगो व्यापारः कर्तृनिष्ठ इ
 तिवोचः ॥ मा एव कंधर्मशास्तीति ॥ अवृत्तिपक्षवशापो स एवार्थः ॥
 शतं जपति देवदत्तमिति ॥ शास्तेर्मा एव कसम्वन्धिधर्माभिन्नः कर्म
 विषयकशानजनकशासनरूपो व्यापारः कर्तृनिष्ठ इति बोधः ॥ स्वस्व
 त्वोत्पत्त्यनुकूलो जपते रर्थः शास्तेर्माभिन्नकर्मनिष्ठस्वत्वोत्पत्त्यनुकूलो व्या
 पारो मन्येरर्थः ॥ भीरुनीति स म्वन्धि स ध्याभिन्नकर्मनिष्ठ निर्गमनानु

चित्तवत्त्वोवर्धसंगक इति सूत्रार्थः एतच्च कर्तुरित्येतत्तमामिति सूत्रस्य
 कर्तृकपदस्य एतन्तगत्या यर्थकादिभिन्नान्तभिन्नधातुवाच्यार्त्तपा
 न्वपीह रूपविशेषार्थकभिन्नगतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थकरूपविशेषार्थ
 कपरत्वे गमकमत्र च शास्त्रोक्तमपदेन देशकालागंतव्याधिभिन्न
 बुद्धिकर्मसंज्ञानिरूपिकार्थबोधकमेव गृह्यते इति ज्ञाप्यते अकर्म
 कपदव्यर्थस्यात् ॥ ह क्रौरभदां ग्रहणं च हृद्याते रर्थः उत्पत्पनुकूल
 व्यापारो यत्तत्र हृद्याते रर्थः हृरणार्थमस्तु उदाहृतः ॥ अविनिविष्टा
 अ॥ न्यभीतिवत्तु व्योविपरीतोच्चारणं संघातविवक्षणात्तेन तत्रैव कर्म
 संज्ञा ॥ अमुत्तमर्थस्य ॥ न भुक्तिरभुक्तिरभुक्तिर्भुक्तिर्विरोधी अर्थो यस्येत्य
 र्थः भुक्त्यर्थभिन्नस्येत्यर्थः ॥ अधिवसतिवैकुण्ठमिति नासिध्येत् ॥ उप
 सर्वतसो ॥ उपसर्वपोस्तसो ॥ यस्म्यर्थप्रविहितत्वं उभसर्वविहितत
 सन्तपो गेपदीपाभागा ह्यर्थकत्वं मुभसर्वतसोस्तसो द्वितीया यस्म्यर्थः
 सम्बधः ॥ वृक्षसम्बधव उभयभागसर्वभागवृत्तिनो गोपा इत्यर्थः एवं

साधा

४

चो

येकशब्दयोगेयदर्शसंबन्धिनीत्त्वोद्वितीयाएवंसर्वत्रोपपत्तीदीनोस
मीकोद्देशावृत्तिवृत्तमाद्यर्थः॥लौकिकनिरूपितसमीप्यवदेशाव
त्तित्ववाहुरिरितिवोद्यः॥अभिहितःपरितःइत्यत्रोभयतःसर्वत्रेत्यर्थः
॥समयात्रिकषाशब्दोसमीप्यर्थको॥हशब्दःशोके॥अन्तरान्तरे
ए॥परस्परसाहचर्यादव्ययपदव्ययसंज्ञाकावेव॥अन्तरात्वांमोह
रिः॥मध्यदेशावृत्तित्वमनन्तराशब्दार्थःतत्रमध्यत्वेयान्निरूपित
त्वेतद्वार्त्तिकाद्वितीयात्तदर्थनिरूपितत्वेतस्यमध्यत्वेन्यपः॥त्वान्नी
रूपितत्वमान्नीरूपितत्वमन्मध्यदेशावृत्तित्वमान्हरिशब्दोहरिम
त्तिपरःहरिमक्तिनिष्प्रतिपोगिनिरूपकाभावप्रयोज्यत्ववान्नसुखा
भावः॥कर्मप्रवचनीयां॥महासंज्ञाकरणंतत्पदेउच्चारितेपोर्थःप्र
तीयनेतस्यैवसंज्ञास्याद्वितीकर्मजोक्तवेत्तइतिव्युत्पत्त्याभूतकालिकजि
याविशेषकपदान्तराधानाद्यधर्मत्वेवंप्रकारबोधजनकः॥अत्रा
॥अविद्यमानकालेनानिगानिगोभावापदान्तरवाचिधर्मवत्प्रकारवद्व

४

लभ्यते भूतकालीनक्रिया निरूपणं न स वाच्यं च धर्मिवोधकवर्तमाकांक्षितः ।

वबोधक इति चेदपि पक्षो वासीत्यर्थः तत्प्रसंज्ञा तादृशपक्षमात्रं विना
उपपन्नमिति भूतामेति पदं सर्वत्र कर्मप्रवचनीयसंज्ञाविधायकं
ऽध्याहृतोऽतिभावः कर्मप्रवचनीयपुत्रेक्षितोपेति वक्तव्ये पुत्रग्रहणं
कर्मप्रवचनीयद्योत्यसम्बन्धनिरूपकार्यबोधकत्वरूपं सूचितं यदि सम्बन्ध
काक्षितोपेत्यर्थलाभाय ॥ तृतीयार्थः ॥ तृतीयाशब्देन तन्निमित्तभूतसंबन्ध
हसंकेतलक्षणे तदर्थसाहित्येद्योत्येऽनुः कर्मप्रवचनीय इत्यर्थः ॥ द्विती
यतदर्थः ॥ नदीमिति ॥ नदीनिरूपितसाहित्यवत्सम्बन्धमिन्नासेना इति
बोधः ॥ हिने ॥ द्वितीयापार्थी हिनत्वं ॥ हरिनिरूपितहीनत्ववन्तः स्यादिति
बोधः ॥ एवमुत्र सूत्रेऽपि ॥ लक्षणं ॥ लक्षणशब्देन ज्ञानजनकज्ञानसा
ध्यार्थकमेव इत्यंभूता ज्ञानशब्देन धर्मविशेषार्थकपक्षे चित्तधर्म
प्रकारकज्ञानविषयत्वरूपसम्बन्धो लक्ष्यते भागशब्देन स्वात्म्यं
न तान्त्रिरूपकत्वसम्बन्धो लक्ष्यते वीसाव्यापकत्वं एषु विषयभूतेषु

साधा

ध

वदितवाक्यजन्यबोधविषयेषु प्रातिपर्थनवः कर्मप्रवचय इत्यर्थः ॥ व
ज्ञानजन्यज्ञानसाधनार्थकत्वे च ज्ञानजन्यज्ञानविषयत्वजन्यपदविं
तु धर्मज्ञकारकज्ञानविषयत्वरूपसम्बन्धनिरूपकवृत्तबोधकत्वेनेति
प्रातिपदिकादितोपा ॥ तदर्थजन्यज्ञानविषयत्वं विषयकज्ञानजन्यज्ञानविषय वृत्त
यात् विद्युत्तभिन्नकर्तृनिष्ठः विद्योतनरूपो व्यापारः ॥ भोक्तो विष्टः ॥ जन्य
विष्टभक्तिप्रकारकज्ञानविषयत्वं द्वितीयात् तदर्थजन्यतायां निरूपितत्वं
सम्बन्धेन विष्टोरन्वयः ॥ विष्टुनिरूपितजन्यतानिरूपितत्ववती लक्ष्मी
रित्तिबोधः ॥ वृत्तं वृत्तं ॥ कर्मणि द्वितीयापार्थक्यमाणाः व्यापारकत्वसम्ब
न्धेन सेवनेऽन्वद्विर्वचनवलात् कर्मवचनीयसंज्ञाफलं तत्पसर्गत्वा
भावः ॥ वृत्ताभिन्नकर्मनिरूपितव्यापकत्ववती जलसम्बन्धानुक्त
व्यापारः कर्तृनिष्ठ इति बोधः ॥ इति दीक्षितः ॥ नव्यास्तु ॥ कर्मप्रवच
नीय इत्यनेनैव द्वितीयात् तदर्थो व्यापकत्वं तत्र प्रवक्तव्यं स्य निरूपितत्वं
सम्बन्धेनान्वयः ॥ वृत्तानिरूपितव्यापकत्ववज्जलसम्बन्धानुक्तलव्यापारः वृत्त

ध

कर्तृनिष्ठ इति बोधः ॥ संज्ञाफलं द्वितीयापीति न व्यापारः ॥ अभिरभागेऽशयिवोधं ॥
सभाचनयामीति ॥ उक्तकोटकाशंका ॥ एकतरकोटिसाधकज्ञानस
हृत्कोटिद्वयविषयकज्ञानं ॥ जन्ववसर्गः कामचारानुज्ञा ॥ गर्हनिन्द ॥
सर्पिषोपि स्थानलकारार्थः कर्त्ता सभाचनयामीति ॥ सर्पिरवयवभिन्नकर्तृदे विद्
लंभावती कर्तृनिष्ठा संभावनाविषयी भूता तत्तेति बोधः ॥ अपि स्तुपादिषु ॥
कर्तृनिष्ठ संभावनार्थविषयक बोधजनकशब्दप्रयोगविषयी भूता विष्णु
भिन्नकर्मविषयकस्तत्पुनरुक्तलो व्यापारः ॥ अपि स्तुपि ॥ कर्तृनिष्ठका
मचारानुज्ञाविषयकस्तत्पुनरुक्तलो व्यापारः ॥ अपि स्तुपादिषु फलं ॥ क
र्तृनिन्दविषयकव्यषलाभिन्नकर्मनिष्ठजलसम्बन्धानुक्तलकर्तृ
निष्ठविष्णुभिन्नकर्मविषयकस्तत्पुनरुक्तलो व्यापारः इति बोधः ॥ काला
ध्वनोदिति ॥ अतन्तसंयोगो व्यापकत्वे कालाध्वनिरूपितव्यापकत्वे का
लाध्वेवाचिकाद्वितीया तदर्थव्यापकत्वे निरूपितत्वे सम्यग्धेन कालाध्वे
नोरन्वयः व्यापकत्वसापत्न्यसम्बन्धेनान्वयः ॥ सा संकल्पाणीः ज्ञवकल्पा

एधा
६

सासंगुऽधाना इत्यत्राप्येवं॥ क्रोशं कुटिलानदी॥ व्यापकत्ववत्क्रोशित्वव
वदमिन्नानदीति बोधः॥ २॥
धरेन वत्स्याण प्रस्थान पूजा गृह्यते एकत्ववान्मासत्ववत्त्रैरूपे तव्यापकत्व
वत्कल्याण प्रदाइति बोधः॥ एवं क्रोशमधीते॥ इति द्वितीयाः॥ साध
कतमं॥ साधयति विषयादपतितत्साधक उत्पन्न कुल व्यापारा अप उत्प
ति शब्दोपास्थितत्वात् क्रि पा एव गृह्यते क्रि पा धात्वर्थः फल व्यापार अत
त्र फलं गृह्यते तथा च फलानि व्यादकानि त्वर्थः तमपाम लोत्पत्त्यनुकू
ल व्यापारे फलोत्पत्त्यवहिते प्राद्यालीनत्व रूपोऽतिशयोक्त्यापारे बु
ध्यते फलोत्पत्त्यनुकूल फलोत्पत्त्यवहिते प्राग्वर्ति व्यापारा अपः करण
मित्यर्थः॥ तत्र तमपग्रहण भावे पि करण मिति महा संज्ञा चला देव साध
कं करण मित्यर्थं लाभ पुनः साधक ग्रहण सामर्थ्यादेव साधक तमला
भो भविष्यति इत्याशयेन संवर्ते॥ तमपग्रहणं किमिति॥ तत्र व्यर्थं सत्
कारक प्रकरणे शब्दशब्देन अभ्यप्रवर्षीनाद्रीयते इति ज्ञापयति एवञ्च
साधक तमलाभो न स्यात् अतस्तमपग्रहणं कर्तुं गंगायां द्रोष इति॥
ज्ञाधायोऽपि करण मित्यत्र महा संज्ञा करण सामर्थ्यादाधारस्याधिक वृत्त